

УДК 37.011.3–051:005.336.5(О. Музиченко)

DOI: [https://doi.org/10.33272/2522-9729-2023-5\(212\)-47-53](https://doi.org/10.33272/2522-9729-2023-5(212)-47-53)

Тринус Олена Володимирівна,

кандидатка педагогічних наук, старша дослідниця,
вчена секретарка, Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих
імені Івана Зязюна НАПН України, Київ, Україна

Olena Trynus,

Candidate of Pedagogic Sciences,
senior researcher Scientific Secretary,
Ivan Ziaziun Institute of Pedagogical and Adult Education
of NAES of Ukraine, Kyiv, Ukraine

E-mail: evtrinus@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-2945-0796>

ПЕДАГОГІЧНА МАЙСТЕРНІСТЬ УЧИТЕЛЯ В КОНТЕКСТІ ТВОРЧОЇ СПАДЩИНИ ОЛЕКСАНДРА МУЗИЧЕНКА (1875–1937 рр.)

A Висвітлено актуальність педагогічної спадщини вченого, педагога, громадського діяча Олександра Музиченка (1875–1937 рр.) у контексті впровадження конструктивних ідей у сучасному освітньому просторі України. Проаналізовано погляди О. Музиченка на сутність структурних складників педагогічної майстерності вчителя Нової української школи початку ХХ століття: виразний гармонійний світогляд; наявність досконалих професійних та особистісних якостей; високий рівень загальної і педагогічної культури. Розкрито значення знань і переконань учителя, вмінь з активізації пізнавальної активності учнів, збудження в них почуття прекрасного, прийомів педагогічної взаємодії в розвитку професійних та особистісних якостей учителя. Наголошено про суголосність ідей видатного педагога з провідними положеннями Концепції Нової української школи.

Ключові слова. Олександр Музиченко; педагогічна спадщина; вчитель; педагогічна майстерність; нова українська школа

Pedagogical skills of a teacher in the context of the creative heritage of Oleksandr Muzychenko (1875–1937)

S This article highlights the relevance of the pedagogical heritage of the scientist, educator, and public figure Oleksandr Muzychenko (1875–1937) in the context of the implementation of constructive ideas in the modern educational space of Ukraine. This article analyzes O. Muzychenko's views on the essence of the structural components of the pedagogical skills of a teacher of the Ukrainian school of the early twentieth century: an expressive harmonious worldview; the presence of perfect professional and personal qualities; a high level of general and pedagogical culture.

The scientist considered the development of a high level of erudition, education, and readiness for self-improvement to be the basis for an appropriate level of pedagogical action. He associated the teacher's skill with mastery of innovative methods and technologies of active and creative learning, in particular: a comprehensive methodology (studying phenomena in relationship; encouraging independent research of reality); method of conducting excursions (arousing a sense of beauty from communication with nature); method of aesthetic education (method of dramatization, which involves the development of the child's ability to perceive life in and through action; method of detailing, which consists of developing the ability to perceive phenomena in all manifestations and details; method of Among the leading professional qualities, he emphasized the ability to pedagogical communication as a dialogue between teacher and student, and perfect pedagogical action. He associated the personal qualities of a master teacher with such properties as love for children, kindness, humanity, pedagogical tact, and teaching talent.

It is emphasized that Muzychenko's conclusions about the pedagogical skills of a Ukrainian school teacher have not lost their relevance, agree with the principles of building a modern type of school, and can be used in the process of forming a master teacher.

Keywords: Oleksandr Muzychenko; pedagogical heritage; teacher; pedagogical skills; New Ukrainian School

Актуальність проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими практичними завданнями.

Сучасні фундаментальні перетворення національної освітньої системи, що пов'язані зі створенням нового типу української школи, ціннісними домінантами якої є філософія дитиноцентризму, педагогіка партнерства, особистісно-орієнтована модель навчання, потребують педагога нового покоління, активного суб'єкта освітнього процесу, відповідального за рівень розвитку молодого покоління. Виконання такої місії вимагає від учителя переосмислення власної позиції в освітньому процесі, нового підходу до дитини, досягнення найвищого рівня педагогічної майстерності як домінантного складника педагогічної дії. Успішне розв'язання цих завдань уможлиблюється за умов вивчення наукового доробку українських учених, педагогів минулого, творчого узагальнення їхнього внеску у розбудову національної системи освіти.

Цільне місце серед видатних теоретиків і практиків освітньої галузі належить Олександрові Федоровичу Музиченку (1875–1937 рр.) – талановитій людині, професору педагогіки, дидакти, методисту, громадському діячу, фундатору розроблення принципів розвитку єдиної трудової школи. Працюючи на посадах: викладача закладів вищої освіти; директора першого в Україні Педагогічного музею; керівника Департаменту нижчої освіти Генеральної ради при Генеральному Секретаріаті освіти уряду УНР; Генерального інструктора українських шкіл; керівника відділу західноєвропейської педагогіки в журналі «Вільна українська школа»; члена різноманітних комісій зі створення Єдиної трудової школи в Україні, Олександр Федорович увесь свій хист спрямував на підтримку вчителя, піднесення його ролі в суспільстві, підвищення престижності вчительської професії.

Звертаючись до працівників освіти, видатний педагог писав: «Український учитель мусить мати до своїх рук всю ту зброю, що викувала всесвітня педагогічна думка, мусить використати весь досвід, що придбала людськість на своєму шляху до утворення нової школи й нової людини» [3, с. 6].

Педагогічна спадщина О. Музиченка значна й багатогранна, а його ідеї, що є актуальними й для сучасної теорії та практики освітньої галузі, потребують вивчення, творчого переосмислення,

історико-педагогічного аналізу та виявлення можливостей упровадження у процес розвитку педагогічної майстерності вчителя, саморозвитку його особистісних і професійних якостей.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій.

Дослідження означеної проблематики дало змогу з'ясувати, що окремі аспекти педагогічної діяльності та творчого доробку О. Музиченка є предметом досліджень сучасних українських науковців. Так, С. Гончаренком (1997), О. Сухомлинською (2005) вивчено біографію видатного педагога; Л. Гранатович (2001), І. Киричок (2005), В. Іващенко (2011), Л. Мартиненко (2000), В. Мосіященком (2005), О. Назаренко (2015), Л. Сахненко (1997), В. Сидоренко (2008) досліджено питання провідних чинників становлення та розвитку його особистості; Л. Березівською (2008), О. Замашкіною (2009), Є. Коваленко (1995), С. Сисоевою (2003) розкрито особливості діяльності вченого в умовах реформування української школи, руху за національну освіту у ХХ столітті. Низка досліджень присвячена різноманітним педагогічним ідеям О. Музиченка, зокрема: М. Прищак (2006) досліджено проблему духовності у творчій спадщині педагога; Л. Ковальчук (2013, 2015) – зміст дидактики розвивального навчання; А. Бабенком (2018) акцентовано увагу на питаннях комплексного навчання. Н. Ярмач (2016) у дисертаційному дослідженні «Науково-педагогічна діяльність Олександра Федоровича Музиченка (1875–1937 рр.)» здійснено цілісний аналіз науково-педагогічної спадщини українського педагога.

За результатами джерелознавчого аналізу з'ясовано, що попри значну чисельність наукових досліджень, недостатньо вивчено внесок О. Музиченка в розроблення питання про педагогічну майстерність учителя, яке є актуальним на теоретичному та практичному рівні для впровадження в сучасний освітній простір України.

Метою статті є систематизація поглядів Олександра Музиченка щодо сутності педагогічної майстерності вчителя, визначення їхньої значущості в умовах розвитку сучасної української школи.

Викладення основного матеріалу. Кінець ХІХ – початок ХХ століття – потужний етап розвитку вітчизняної педагогічної теорії та

практики. Інтенсивне розроблення педагогічних проблем було обумовлено піднесенням суспільно-політичного руху, реструктуризацією шкільної справи, спробами передових діячів, відомих педагогів розв'язати проблеми побудови нової української школи, формування особистості вчителя як головних, від яких залежить доля України та її народу.

В їх когорті чільне місце належить О. Музиченку. Будучи високоосвіченою людиною, маючи досвід стажувань у зарубіжних освітніх закладах, захоплюючись провідними філософсько-педагогічними течіями, що на початку ХХ століття були досить поширеними й популярними у наукових колах і використовувалися представниками педагогічної теорії і практики Західної Європи, Олександр Федорович виділив безліч проблем, що стосувалися педагогічної майстерності вчителя.

Аналіз праць ученого дає змогу констатувати, що висхідні теоретичні положення про сутність і роль учительської професії, а також про необхідність володіння вчителями елементами педагогічної досконалості, знаходять своє відображення у його фундаментальних наукових працях: «На шляху до демократизації школи (1908); «Філософсько-педагогічна думка та шкільна практика» (1909); «Сучасні педагогічні течії в Західній Європі та Америці» (1913, 1919); «Реформа школи чи шкільна реформація» (1918); «Практичні подробиці щодо активного методу викладання» (1918); «Основи навчання рідній мові» (1919); «Культура народу, світогляд дитини та комплексність» (1928) тощо [14].

Педагогічна майстерність за О. Музиченком – це вищий рівень педагогічної дії вчителя, що виявляється у спеціальних уміннях педагога правильно і професійно довершено дотримуватися принципів, які забезпечують розвиток самостійності та ініціативи дітей, спонукають їх до позитивних дій і утверджують особисту відповідальність за свою поведінку. Складниками педагогічної майстерності вчений виокремлював: виразний гармонійний світогляд учителя; професійні якості особистості для досягнення навчально-виховної мети; культуру поведінки і культуру спілкування як необхідні чинники організації професійно-педагогічної взаємодії.

Гармонійний світогляд учителя Олександр Федорович визначав як сформованість системи знань і переконань, відсутність суперечності у відповідях на одвічні питання щодо «змісту нашого особистого існування, наших обов'язків, цілей нашого життя». Вчений вважав, що «виграє той педагог, який із самого початку виробив свій власний погляд, а не той, що змушений засвоювати його потроху вже під час праці». Матеріалом для такого гармонійного світогляду були «всі науки і загальна освіта». Цілком слушно вчений обстоював думку про те, що «вчитель повинен завжди вчитися, щоб не зробитися духовним банкрутом. Для цього до викладання треба добирати найкращих, найміцніших осіб, які зможуть знайти задоволення від своєї праці в школі» [2, с. 103–104].

Професійні якості особистості вчителя дослідник розглядав у контексті реалізації мети та змісту власної діяльності, «найпродуктивніше застосування власних сил». На його переконання, педагог-майстер має бути обізнаним із дидактикою та методикою викладання, добре розумітися на філософських теоріях, мати бездоганні знання з вікової та педагогічної психології, етики, логіки, естетики, науки про державне урядування, юридичної науки. Матеріалом для ознайомлення з педагогікою в такому розумінні й обсязі має стати спеціальна галузь педагогічної науки – сучасні педагогічні течії. О. Музиченко вважав, що майстерно й на високому рівні здійснювати керівництво педагогічним процесом зможе лише теоретично підготовлений учитель, ознайомлений із науковою термінологією. Це дасть змогу завчасно передбачити, яким буде ефект застосованих методів навчання, зрозуміти причини своїх успіхів і невдач [3, с. 29].

Вчений обстоював ідею введення в навчальні плани та програми підготовки вчительських кадрів спеціальних дисциплін, що сприяють розвитку високого рівня ерудиції, освіченості, готовності до саморозвитку («смак» до знання) майбутнього вчителя та є підґрунтям здійснення ним належного рівня педагогічної дії.

Розвиток педагогічної майстерності О. Музиченко пов'язував із володінням кожним шкільним учителем комплексною методикою навчання. Педагог переконливо доводив, що така форма сприяє систематизації навчального матеріалу, вивченню явищ у тісному органічному

зв'язку, у взаємодії й поступальному розвитку; виробленню відповідних технічних навичок і вмінь. У комплексному навчанні педагог вбачав можливості активізації пізнавальної активності учнів шляхом самостійного набуття знань, пов'язуючи успіх справи в умінні вчителя використовувати в навчально-виховному процесі краєзнавчий матеріал [4, с. 100].

Майстерність учителя полягала в умінні підібрати такий природний матеріал, що забезпечує розумову діяльність й емоційну налаштованість дитини. Різноманітність природних явищ, на думку О. Музиченка, – це той засіб для вчителя, який легко переводити на слова за допомогою бесід, розповідей, читання тощо. Головне завдання вчителя – збудити в дітей ініціативу, викликати бажання самостійного дослідження дійсності, вміння схоплювати закономірність, співвідношення, зв'язок між явищами, викликати позитивні почуття власним прикладом. «Дослідним методом діти 8–9 років можуть пропустити через свій розум чи не всю живу й неживу природу свого краю, встановити залежність між нею та працею населення», – писав Олександр Федорович [1, арк. 10–11].

Великого значення у процесі виховання дітей середнього (12–15 років) і старшого (16–18 років) віку вчений надавав естетичному сприйманню природи у вигляді художніх екскурсій – формі художньої творчості з природної тематики, що мала б на меті характер внутрішнього чи зовнішнього (створення власного художнього твору) переживання. Виявом високого рівня майстерності вчителя-вихователя є здатність збудити почуття прекрасного від спілкування із природою, сугестивного наповнення розповідей під час екскурсій і бесід про природні явища, майстерне читання віршів і художніх творів, професійне створення художніх образів, природних ландшафтів тощо. Розвиток естетичних смаків учнів і вміння вчителя збудити через певні прийоми, способи й дії позитивні почуття є актуальним для сучасних умов, пов'язаних із інформатизацією суспільства, запровадженням аудіо, відео, комп'ютерних технологій, залежністю від них дитини, бо не випадково сьогодні констатується збідніння її духовного світу, відсутність у дитини естетичного смаку, вміння цінувати красу. На нашу думку, звернення вчителів до краси та багатства рідного

краю буде мати велику пізнавальну і виховну силу щодо розвитку у дитини почуття прекрасного. В. Сухомлинський називав таке ставлення дитини до дійсності «шляхом від прекрасного до доброго» [9, с. 44].

Обґрунтовуючи основні тенденції розвитку української школи початку ХХ століття, О. Музиченко підкреслював, що дійсно сприйнятим дитиною є насамперед те, що сприйнято нею активно. Тому майстерність учителя пов'язував із запровадженням діяльного і творчого навчання [13, с. 162].

У «Плані єдиної трудової школи в Україні» (1919), одним із розробників якого був видатний український педагог, зазначено: «У викладанні кожного предмету можуть і повинні бути елементи естетичного виховання. Кожен учитель має вміти використати такі засоби, що викликали б в учня напружену розумову діяльність та естетичні переживання. Усе те, що стомлює учня, викликає відразу його до навчання, не повинно бути у школі» [11, арк. 14].

Позиція О. Музиченка щодо необхідності впливу на учня через збудження його свідомості й почуттів, потреби оволодіння цим мистецтвом учителів дає можливість дійти висновку, що він стояв у витоків нової науки – психопедагогіки.

Сутність і специфіку педагогічної техніки вчителя О. Музиченко пов'язував з оволодінням комплексом методичних прийомів щодо впливу на особистість дитини за допомогою елементів саме художнього виховання. Описуючи хід пізнавального процесу дитини, підкреслював, що будь-яке нове враження будується за типом рефлексивної дуги. Тобто на орган дитини діє якийсь подразник, і його дія передається до головного мозку, згодом – до будь-якого органу, а організм через рухи, дію, слова, жести реагує на подразник. На думку вченого, педагога старої школи зовсім не цікавила реакція дитини на подразнення (друга половина дуги), бо цінувалося лише готове знання як щось стале. Отже, розривався зв'язок між засвоєнням і поведінкою дитини, між сприйманням і проявом, між знанням і дійсністю.

Вищим рівнем педагогічної майстерності педагога нової школи О. Музиченко вважав уміння забезпечити закінченість означеного процесу, що стимулює в учня «здорову бадьорість» [5, с. 70]. Подразником, стимулом, здатним викликати

активність дитини вважалися естетичні прийоми виховання. Олександр Федорович підкреслював, що «діловитість, логічність і звичайність» роботи вчителя без наявності в ній емоційного елементу не привернуть до себе дитячого інтересу, якою б мірою його не сублімували. «Шлях до голови дитини лежить тільки через її серце. Шлях від голови до руки, до дії, лежить теж через серце. Щоб розумно діяти – одного розуму замало», – писав учений [3, с. 10].

Мистецтво входить в життя дитини не як навчальний предмет, а як потреба пізнання прекрасного. Майстерність учителя, міркував О. Музиченко, полягатиме в тому, щоб не навчати дитину мистецтву, не виробляти навички та уміння, тобто не його технічна сторона, а збуджувати любов до мистецтва, розвивати розуміння мистецтва як неповторного творіння людської творчості. Учитель має володіти арсеналом засобів для збудження в учнів розумової діяльності й естетичних переживань на кожному уроці. Серед них учений називав, зокрема, методи драматизації, деталізації, декламації.

Драматизація, за визначенням О. Музиченка, – це вид естетичного виховання, що розвиває здатність сприймати життя в дії та через дію та сприяє формуванню активної людини, спроможної проявити своє «Я». Драматизація розглядалася як відтворення, що відбувалося без підготовки, невимушено, на будь-якому етапі уроку, будь-де (у класі, на дворі, на природі тощо), без використання декорацій, сцени, костюмів, у чому діти можуть вільно, творчо передавати запропонований текст. Драматизація розвиває різнобічні здібності дитини: мовлення, інтонацію, уяву, пам'ять, спостережливість, увагу, асоціації, пластичність, почуття ритму тощо, а це, відповідно, формує творчу особистість. Розвивається також емоційна та афективна сфера дитини, моральне почуття, симпатія, співчуття до інших. Драматизація як метод навчання допомагає дитині активно і діяльно сприймати знання. Замість лише однієї розумової діяльності для засвоєння матеріалу за допомогою драматизації залучаються почуття, уява, воля. Матеріал для драматизації укладають відповідно до віку, розвитку, інтересів дитини і взаємозв'язку з навколишнім життям дитини і школи [7, с. 115].

Деталізація, обґрунтовував учений, – це вид естетичного виховання, що розвиває здатність

дитини сприймати явища в усіх проявах і деталях. Цей прийом передбачав відтворення дитиною подробиць літературного твору, іноді із заздальгідь пропущеною вчителем деталлю. Майстерність учителя полягає в тому, щоб навчити дитину звертати увагу на сутність окремих явищ, які вивчали на уроці й у позаурочний час, отже, пізнати коло уявлень своїх вихованців. «Я часто впевнювався, якими талановитими, тонкими є діти, як ми їх недооцінюємо. У сукупності вони завжди вище свого вчителя», – писав педагог [там само, с. 20].

Декламація та художня розповідь є засобами художнього виховання і формами дитячої творчості. О. Музиченко визначав метою означених прийомів роботи вчителя розвиток образної уяви й емоційної сфери дитини. Коли розповідь зацікавлює і збуджує маленьку дитину, вона робить її внутрішньо активною; активність переживань проявляється в міміці, жестах, репліках, часто переходячи в активну діяльність – драматизацію. У доросліших дітей активність не проявляється так безпосередньо, але розповідь є стимулом до подальшого переживання. «Дитяча творчість ставить перед учителем завдання крок за кроком запалити у дитини той потяг до творчості у житті, до його влаштування, що буде найціннішим результатом усієї педагогічної праці», – писав педагог про визначальну сутність педагогічної майстерності [5].

Видатний педагог вважав мовлення вчителя показником його педагогічної культури та розробив цикл лекцій про мовленнєву діяльність учителя трудової школи. Одним із перших в українській педагогіці Олександр Федорович визначав сутність професійно-педагогічного спілкування як діалог між учителем та учнями, педагогічний акт, довершену педагогічну дію, форму педагогічного процесу. Спілкування з учнями є «життєвим нервом усього навчання й найкращою школою для вчителя, – підкреслював освітянин. «Вчити – значить учитися. Хто це збагнув, той знає багатьох радісних моментів єднання з учнями, а для кого ці слова пустослівні – уроки будуть лише нудним обов'язком» [6, с. 14]. Визначаючи педагогічну цінність слова вчителя в новій школі, український педагог схарактеризував такі його переваги: пластичність; цінність словесних подразників; технічна гнучкість.

Розглядаючи різнопланову проблематику розвитку педагогічної майстерності вчителя, Олександр Федорович оперував цілою низкою понять, що виражали сутність діяльності, систему педагогічних і професійних цінностей учителя-практика. Серед провідних особистісних якостей учителя-майстра О. Музиченко виділяв: любов до дітей, доброту, гуманність, педагогічний такт, учительський хист. Називав майбутню українську школу «будинком радості», а працю вчителя пропонував оцінювати «за кількістю щастя, що «розсіює» він у своєму класі» [3, с. 10–11].

Погляди О. Музиченка на сутність і специфіку педагогічної майстерності є актуальними й дотепер. Так, академік І. Зязюн підкреслює, що складна й об'ємна піраміда навчання і виховання вибудовується на стосунках між учителем та учнями, що передбачають проникнення педагога в душевний світ учня. Робота педагога – завжди творчість і поза естетичним почуттям вона немислима. Розвиток почуттєвої сфери педагога та його учнів, формування їхнього естетичного досвіду – це найважливіший із складників його педагогічної майстерності [10, с. 78–79]. Саме цим аспектам, наприклад, кафедра педагогічної майстерності та інклюзивної освіти Полтавської академії неперервної освіти ім. М. В. Остроградського приділяє постійну увагу і здійснює науково-методичний підхід до вдосконалення педагогічної майстерності педагогічних працівників у системі підвищення кваліфікації [8].

Висновки. Отже, видатний український педагог О. Музиченко визначав педагогічну майстерність учителя як комплекс необхідних властивостей особистості для досягнення мети професійної діяльності: виразний гармонійний світогляд; наявність досконалих професійних та особистісних якостей; високий рівень загальної і педагогічної культури. Характерною ознакою високого рівня педагогічної майстерності вчителя української школи розглядалося вміння впливати на психофізичний апарат учня за допомогою предметів художнього спрямування з метою розвитку творчого почуття дитини, внутрішньої свободи до вільної дії. Вчений у теорії і на практиці довів тезу про те, що нівелювання розвитку комунікативних здібностей і вмінь знецінює професію вчителя, безопочуттєвлює його взаємодію з учнями, а відтак – майстерність

і професіоналізм мають стати домінуючими складниками й визначати провідну сутність будь-якого працівника педагогічної галузі. У цьому напрямі погоджуємося з Н. Білик, що теорія, практика та виклики часу спонукають будь-яку регіональну освітню систему підвищення кваліфікації України бути фактором розвитку професіоналізму педагогічних працівників [12].

Отже, не втрачають своєї цінності погляди О. Музиченка в умовах побудови Нової української школи, принципи організації якої ґрунтуються на врахуванні потреб кожної дитини, її індивідуальних особливостей, співпрацю всіх учасників освітнього процесу, забезпеченні їхнього психологічного комфорту.

Перспективи подальших розвідок. Конструктивні ідеї педагогічної спадщини О.Музиченка можуть бути предметом подальших наукових пошуків, зокрема щодо професійного розвитку педагога, неперервного вдосконалення його особистісних, соціальних, професійних компетентностей.

Список використаних джерел

1. Києво-Печерська 5-та чоловіча гімназія. Справа зі звітом за 1912 рік. *Державний архів міста Києва*. Ф. 78. Оп. 1. Спр. 2708. 64 арк.
2. Музиченко О. Школа в Західній Європі та Америці. *Вільна українська школа*. 1918–1919. № 6/7. С. 103–107.
3. Музиченко О. Ф. Сучасні педагогічні течії в Західній Європі і Америці. Київ : Всеукраїнський кооперативний видавничий союз, 1919. 109 с.
4. Музиченко О. Ф. Проблема комплексності в Німеччині і у нас. *Шлях освіти*. 1924. № 4/5. С. 68–106.
5. Музиченко О. Як по новому проводити педагогічну роботу в трудшколах з дітьми: (короткий конспект програм для самостійної колективної роботи в гуртках для перепідготовки шкільних робітників). *Радянська освіта*. 1924. № 5/6. С. 57–73.
6. Музиченко О. Ф. Планування з дітьми. *Бюлетень Київської Окрінспектури*. 1927. № 5. С. 13–17.
7. Музиченко О. Ф. Читання й культура слова в сучасній школі : (методичний нарис навчання рідної мови). *Шлях освіти*. 1928. № 4. С. 109–125.
8. Науково-методичний підхід до вдосконалення педагогічної майстерності педагогічних працівників у системі підвищення кваліфікації : електрон. навч.-метод. посіб. / [упоряд.: І. О. Калініченко, Н. І. Білик]. Полтава : ПОППО, 2021. 184 с. URL: http://poippo.pl.ua/images/2021/modul-2021_%D0%9F%D0%9E%D0%A1%D0%86%D0%91%D0%9D%D0%98%D0%9A.pdf.
9. Педагогічна майстерність : хрестоматія / за ред. І. А. Зязюна. Київ : СПД Богданова А. М., 2008. 462 с.

10. Педагогічна майстерність : підручник / І. А. Зязюн та ін. Київ : СПД Богданова А. М., 2008. 376 с.

11. Проект положення про єдину трудову школу в Україні. 1919 р. ЦДАВО України (Центральний державний архів вищих органів влади та управління України). Ф. 166. Оп. 1. Спр. 385. 14 арк.

12. Регіональна освітня система підвищення кваліфікації як фактор розвитку професіоналізму педагогічних працівників: теорія, практика та виклики часу : електрон. зб. наук. праць за матеріалами Всеукр. наук.-практ. онлайн-конференції, 23.11.2018, ПОІППО / наук. ред.: д-р пед. наук Н. І. Білик. Полтава : ПОІППО, 2018. 84 с.

URL: http://poippo.pl.ua/images/FILES/pidrozdily/kafedra_pedmaisternosti/biblioteka/tezi_23.11.2018.pdf

13. Тринус О. В. Активізація методів навчання в контексті розвитку педагогічної майстерності вчителя у творчій спадщині О. Ф. Музиченка. *Педагогіка і психологія професійної освіти*. 2009. № 5. С. 161–171.

14. Тринус О. В. О. Ф. Музиченко про сутність ціннісних орієнтирів української педагогічної думки. *Педагогіка і психологія професійної освіти*. 2009. № 6. С. 124–133.

References

1. Kyievo-Pecherska 5–ta cholovicha himnaziia. Sprava zi zvitom za 1912 rik [Kyiv-Pechersk 5th male gymnasium. The case with the report for 1912]. *Derzhavnyi arkhiv mista Kyieva [State archive of the city of Kyiv]*. F. 78. Op. 1, Spr. 2708, 64 ark. [in Ukrainian].

2. Muzychenko, O. (1918–1919). Shkola v Zakhidnii Yevropi ta Amerytsi [School in Western Europe and America]. *Vilna ukrainska shkola [Free Ukrainian school]*, 6/7, 103-107 [in Ukrainian].

3. Muzychenko, O. F. (1919). *Suchasni pedahohichni techii v Zakhidnii Yevropi i Amerytsi [Modern pedagogical currents in Western Europe and America]*. Kyiv: Vseukrainskyi kooperatyvnyi vydavnychyi soiuz [in Ukrainian].

4. Muzychenko, O. F. (1924). Problema kompleksnosti v Nimechyni i u nas [The problem of complexity in Germany and here]. *Shliakh osvity [The way of education]*, 4/5, 68-106 [in Ukrainian].

5. Muzychenko, O. (1924). Yak po novomu provodyty pedahohichnu robotu v trudshkolakh z ditmy: (korotkyi konspekt prohram dlia samostiinoi kolektivnoi roboty v hurtkakh dlia perepidhotovky shkilnykh robotnykiv) [How to conduct pedagogical work in labor schools with children in a new way: (a brief synopsis of programs for independent collective work in circles for retraining school workers)]. *Radianska osvita [Soviet education]*, 5/6, 57-73 [in Ukrainian].

6. Muzychenko, O. F. (1927). Planuvannia z ditmy [Planning with children]. *Biuletен Kyivskoi Okrinspektury [Bulletin of the Kyiv Regional Inspectorate]*, 5, 13-17 [in Ukrainian].

7. Muzychenko, O. F. (1928). Chytannia y kultura slova v suchasni shkoli : (metodychnyi narys navchannia ridnoi movy) [Reading and culture of the word in a modern school: (methodical essay on teaching the native language)]. *Shliakh osvity [The way of education]*, 4, 109-125 [in Ukrainian].

8. Kalinichenko, I. O., & Bilyk, N. I. (Comps.). (2021). *Naukovo-metodychnyi pidkhd do vdoskonalennia pedahohichnoi maisternosti pedahohichnykh pratsivnykiv u systemi pidvyshchennia kvalifikatsii [A scientific and methodological approach to improving the pedagogical skill of pedagogical workers in the system of professional development]*: elektron. navch.-metod. posib. Poltava: POIPPO. Retrieved from http://poippo.pl.ua/images/2021/modul-2021_%D0%9F%D0%9E%D0%A1%D0%86%D0%91%D0%9D%D0%98%D0%9A.pdf. [in Ukrainian].

9. Ziazun, I. A. (Ed.) (2009). *Pedahohichna maisternist [Pedagogical skill]: khrestomatiiia*. Kyiv: SPD Bohdanova A. M. [in Ukrainian].

10. Ziazun I. A. at al. (2008). *Pedahohichna maisternist [Pedagogical skill]: pidruchnyk*. Kyiv: SPD Bohdanova A. M. [in Ukrainian].

11. Proekt polozhennia pro yedynu trudovu shkolu v Ukraini. 1919 [Draft regulations on the unified labor school in Ukraine. 1919]. *Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchyykh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy [Central State Archives of the Higher Authorities and Administration of Ukraine]*. F. 166. Op. 1, Spr. 385, 14 ark. [in Ukrainian].

12. Bilyk, N. I. (Ed.). (2018). *Rehionalna osvitnia systema pidvyshchennia kvalifikatsii yak faktor rozvytku profesionalizmu pedahohichnykh pratsivnykiv: teoriia, praktyka ta vyklyky chasu [The regional educational system of professional development as a factor in the development of the professionalism of pedagogical workers: theory, practice and challenges of the time]*: elektron. zb. nauk. prats za materialamy Vseukr. nauk.-prakt. online-konferentsii. Poltava: POIPPO. Retrieved from http://poippo.pl.ua/images/FILES/pidrozdily/kafedra_pedmaisternosti/biblioteka/tezi_23.11.2018.pdf [in Ukrainian].

13. Trynus, O. V. (2009). Aktyvizatsiia metodiv navchannia v konteksti rozvytku pedahohichnoi maisternosti vchytelia u tvorchi spadshchyni O. F. Muzychenka [Activation of teaching methods in the context of the development of the teacher's pedagogical skill in the creative heritage of O. F. Muzychenka]. *Pedahohika i psykholohiia profesiinoi osvity [Pedagogy and psychology of professional education]*, 5, 161-171 [in Ukrainian].

14. Trynus, O. V. (009). O. F. Muzychenko pro sutnist tsinnisnykh oriientyrv ukrainskoi pedahohichnoi dumky [O. F. Muzychenko on the essence of value orientations of Ukrainian pedagogical thought]. *Pedahohika i psykholohiia profesiinoi osvity [Pedagogy and psychology of professional education]*, 6, 124-133 [in Ukrainian].

Дата надходження до редакції
авторського оригіналу: 07.09.2023